

UTÓPIA- TÖRMELÉK

Itt az idő, végre le kell számolnom a vázlataimmal. Végre össze kell állnia valamiféle képnek. Keresgélem a füzetekben az elszórt vagy összefüggőnek tetsző jegyzeteimet, amelyeket a *Sinkó* címkével láttam el. Végére belátom, sehogyan sem áll össze a kép.

A határidők végét járjuk, íme, ez van, egy mozaik elemei. Ki volna megmondhatója, van-e kép mögötte...

Szabadkai életkép

Ha Sinkó Ervinre, a „honnan jött és ki maga” *perverzítésára* gondolok,¹ akkor a kezdetek sejlenek fel. Egy hangulatos kisváros a múlt század fordulójáról, amelyet sok irodalmi élményből ismerhetünk, és mindig meglepődhetünk, hogy még jó pár utca hangulata őriz valamit az elsüllyedt világból. A régi zeneiskola körüli park, a tejpiac–zsinagógagimnázium háromszöge, s még sok más egyéb. Egy fiatalember sietős léptekkel halad a hárs- és gesztenyefák árnyékában, valahonnan zongoragyakorlat dallamai szűrnek át a sűrű léget, mert jó meleg van, itt mindig meleg van, néha elviselhetetlenül meleg, de az

¹ Egyébként a zsidó–kommunista–jugoszlávai magyar háromságban semmi perverzét nem látok: a perverzió alapvetően szándék kérdése. Sinkó esetében a három közül csak a *kommunista* jöhet szóba mint az *identitás intencionális eleme*. A többi jön magától. Illetve fordítva. Ha ez a kettő adott, akkor a „*kommunista*” szinte magától adódik... No, mintha a logikában volna valami perverz... Helyben volnánk?

esti órák már enyhét adnak. Az *Optimisták* fiatal szerzője finom nosztalgiával emlékezik, de a lassú élet képe inkább kontrasztív háttér a sietős léptekhez. A sietség mozgató ereje egy veleszületett ösztön, mondhatni *innate imperative*, amely mindig elevenséget fog biztosítani a szerző lépteinek – és az írásainak. Hiszen fiatalon is és később is valamiféle felkiáltójel vesszőzte, egy örök feladat siettette lépteit szerte Európában...

De eszünkbe juthat Danilo Kiš ismert vonata is. Amikor az egyik fiatal és később félelmetesen tragikus hőse szintúgy egy kisvárosból indul el (s miért ne rémlene fel ugyanaz a város, Szabadka?), és amikor felszáll a vonatra, és megtörli a mozdonyfüsttel szétmázolt szemüveglencsét, biztosan érzi magában: ide többet nem fog visszatérni.

Sinkó Ervin visszatért születésének vidékére – akármekkora távolságokat, mondhatni egy *aljas logikától szétbaszott* kort is tudott maga mögött.

Az ugrás

avagy a századforduló egzisztenciális kihívása

A filozófia a gondolkodás művészete, amely a legkülönbélebb művészeti formákban csapódik le, költészetben, zenében vagy festészetben, vagy a tudományos vonulatban (ilyen értelemben csupán egy a többi mellett), a politika a cselekvés művészete lehetne. A századforduló *teljes egzisztencia*-programja az elmélet és a cselekvés egységét diktálta, amely a művészet megvalósulásának lehetőségét nyújtja – ugyanakkor egy súlyos feltételre támaszkodik. A teljes egzisztencia nem valósítható meg pusztán individuális szinten. Egy ilyen program pusztán illúzió, esztéticizmus, végeredményben az uralkodó *hamis tudat* fogságában marad – mondják a társadalomkritikusok, rendszerint a történelemfilozófia programjának totális megvalósítására hivatkozva. Ilyen értelemben a művészet és a kultúra előfeltétele – csupán a történelem legnagyobb utópiájának beteljesítése mellett lehetséges. Az elképzelés *logikája szerint* olyan egyéniségekre van szüksége a történelemnek,

akik átlátják a szellem mozgásának egészét, és képesek a vállukra venni a világ történelmének, az emberiség beteljesítésének sorsát. A történelmi utópia (ha tetszik, egy metafizikus szint) maga alá rendeli az etika (tehát a hagyományos moralitás bármilyen racionális és elfogadott) szintjét. Végeredményben tehát a Hegel és Marx (+Spencer, Sorel etc.) bűvkörében élő szociológusok és történelemfilozófusok meggyőzték a Kierkegaard, Schopenhauer és Nietzsche bűvkörében élő esztétákat is. Az *ugrás* eltörli a hagyományos morálfilozófiák érvényességét, felfüggeszti a *lelkiismeret* fogalomtárát.

A perifériák polgári aranykora

Ez a leegyszerűsítő parafrázis segíthet megérteni, miért volt az, hogy a magyar progresszió – az irodalomtól a művészetelméleteken át, a szociológiától végeredményben a filozófiáig terjedő skálán –, tehát az *optimisták* teljes köre készen állt arra, hogy egy kockázatos politikai vállalkozásba bocsátkozzon.

Ugyanakkor egy szociológiai megfontolást is érdemes figyelembe venni. Vegyük tekintetbe, bizonyára nem véletlen, hogy Közép- és Kelet-Európa, illetve természetesen a Balkán, és általában a megkésett fejlődéssel rendelkező régiók élték meg a forradalmi hullámot. A félperifériák jellemzőjeként használjuk a megkésett fejlődés fogalmát (pontosabban egy módosított változatát, amely figyelembe venné a modernitás esszencialista felfogásának bírálatát). A modernizáció felgyorsult importja egyfajta külső és belső kolonizációval párosul, amely az emancipációt összeköti a tőke mozgásával. A feltorló modernizációs elemek egyfajta kumulatív hatással gerjesztik a társadalmi feszültségeket – éppen a gazdasági élet és az általános életszínvonal emelkedése, s ami még fontosabb, az életformák robbanásszerű változása (urbanizáció, asszimiláció stb.) mellett.

A társadalmi egyenlőtlenségek feszültsége egyre komolyabb robbanással fenyegetnek. Az osztályrendszer felborulása bizonytalansággal jár, a tömegesedés és a változások nyerteseivel szembeni ellenérzés részben a modernitás elle-

ni revansizmussal társul. Viszont az új tömegmozgalmak immár a modernitás eszközeit veszik igénybe. Ilyen eszközök – elsősorban – a mobilizáció és az organizáció szerepét is betöltő ideológiák, illetve ideológiák egymással ütköző konglomerátuma.

A társadalmi feszültségek felhalmozódása ugyanakkor párhuzamosan zajlik egy új intellektuális elit kialakulásával. A „polgárosodás aranykora” iparosainak, bankárainak, ügyvédeknek stb. gyermekei, tehát a modernizációs elit második generációja hallatlan tudásszomj-jal és ambícióval lépett fel. A lehetőségek páratlan kibővülése (utazások, külföldi tanulás) a modernizációs szellemi hatások roppant intenzív elsajátítását eredményezte. A „mindent egyszerre” élményét nyújtó szintetikus feldolgozás ugyanakkor egyfajta sajátos érzékenység kialakulásával párosul. Az intellektuális elit egyszerre sajátítja el a nyugati magatartásmintákat, ugyanakkor az újonnan kialakult polgárság frissen elsajátított szerepeinek a „leleplezésével” is igyekszik a saját különállását hangsúlyozni. A kényszeres és frusztráló magatartásmodellek iránti kritikai szenzibilitás a hamis tudatformák analizését teszi lehetővé.² Ez a társadalomkritikai terület részben egzisztenciális, részben esztétikai kihívás az új intelligencia számára.

Az író társadalom zöme gyakran (többé-kevésbé kötött foglalkozású) újságíróként igyekszik fenntartani, illetve elitként legitimálni magát – tehát a polgárság igényeihez is igazodnia kell. Az anyagiakban gyorsan, szellemiekben viszonylag lassan polgárosodó réteg azonban nem feltétlenül hajlandó elfogadni a modern kulturális és szellemi formákat. A burzsoázia az anyagi és önző világban él. A citoyen egy értékvilágban, ahol a kultúra is helyet kap. Különös, de ez az elmentmondás a félperifériákon talán kevésbé feszült formában jelenik meg, hiszen a „polgár” itt egyfajta műveltséget is feltételez. Egy magasabb szinten modernizált értelmiség, akit már az avantgárd is megérint, a diszkrepanciát saját egzisztenciális válságaként is megélheti. Ez a fajta érzékenység további fe-

² Lásd pl. Adriana Babeți: *Dandysmul. O istorie. Polirom, Iași, 2004.*

Az utópiák utolsó éve

Fukuyama utolsó embere lett volna hivatott megpecsételni az 1989-es évet. A történelem nem állt meg, de azért érdemes volna a magyarországi kontextusban is visszatérni ehhez a sokunk számára gazdag, látszólag győzedelmes évhez – amelynek a jelentőségét húsz év után sem merjük felmérni, valódi tartalmi elemeit feldolgozni. 1989 – sajnálatos módon – nem csupán a magyar kontextusban ambivalens – erre itt kénytelen vagyok kitérni, ha a baloldal, avagy a progresszióknak nevezett radikálisan modernista hagyomány közép-európai és általános válsága a tét.

Mindössze egy személyes megjegyzést szeretnék tenni. 1989 az én generáció, illetve plusz-mínusz két generáció számára meghatározó élmény. Magyarországon Nagy Imre és társainak újratemetése a szimbolikus pillanat. A sorsdöntő esemény mellett számunkra volt még egy, bizonyára kisebb jelentőségű, de fontos pillanat. 1989. március végén emlékeztünk meg a Szegedi Tudományegyetemen Bibó István halálának tízéves évfordulójáról. Mint az esemény (egyik legfiatalabb, de mégis az) egyik szervezője, sok mindenki vel volt alkalmunk találkozni, s különös volt megélni azt a pillanatot, amikor a XX. század magyar történelmének jelentős, ugyanakkor sokféle hagyományának képviselői jelentek meg. A legkülönlegesebb Vásárhelyi Miklós volt, de természetesen ifj. Bibó István, Rácz Sándor és még sokan mások is eljöttek. Talán érdekes megemlíteni, hogy a szeánszot a Népfront egykori vezére nyitotta meg, mint aki megtörte a jeget: alig egy bő hónapja, februárban tette a sorsdöntő bejelentést a Kosuth Rádióban, a népszerű közéleti műsorban szombat délután: 1956 nem ellenforradalom, hanem népfelkelés volt.⁵ Tehát 1956 kötötte össze ezt a találkozót is, mint ahogy az egész évet a *forradalom* emléke, s ezzel a *Ká-*

5 A bejelentés nyilvánvaló személyes irhamentési akció volt – mint ahogyan Nagy Imre temetését is számos szónok az új vagy újszerű karrierjének legitimációja számára használta fel. Rainer M. János fölidézte, milyen kínos precizitással kellett összeállítani a felszólalók és a kihagyandók névsorát. – Az új elit a 301-es parcella körül tolongott belépőjegyet váltani. De ne legyünk igazságtalanok, bizonyára olyanok is voltak közöttük, akik egy utópia megvalósítása végett léptek – már korábban is elkötelezett módon.

dár János ellenforradalmi rendszerének bukása határozta meg. Az azóta eltelt huszonnégy évre viszont éppen mindennek a felejtése jellemző – a teljes és üres megemlékezős-dekoráció ellenére.

Vantage point

avagy a forradalmak elveszett kincse

Itt, egy parafrázis erejéig, ismét Hannah Arendtre hagyatkoznék. A *forradalom* című kötetében is a forradalmak elfelejtett kincséről beszél, ugyanakkor több helyen is arra utal, hogy 1945, avagy az európai politikai civilizáció megsemmisülésének végső dátuma éppen arra figyelmeztethet, hogy egy új időszámításra, s mint minden ilyen esetben, egyfajta *re-volúcióra*, tehát visszafordulásra volna szükség. A modernitás, különösen a francia és a kontinentális modell a nemzetállamok és az ideológiák búvőkörében élt, amely a XVIII–XIX. század liberális gazdasági modelljének megfelelt, de zsákutca a nemzetállamok után – tehát a globális tőkeozgás kora számára. A görög-római hagyományra építő amerikai modell (lásd még: Benedict Anderson) a szilárd alkotmányos pontok miatt nem csupán stabilabb, de a szociális nyomással szemben is ellenállóbb. Ebben nehéz ítélni, de figyelemre méltó a mai válság állapota szempontjából. A politika maga került válságba. A politika a nyilvánosság terére támaszkodik: ez a tér pedig elsivatagosodott. Nehéz a legitimitás számára tiszta, nem agyonszennyezett forrást találni... A politika nyelvét szintúgy a parlamenti párt rendszere és az azzal összenőtt média szarította ki.⁶

A liberalizmus és a baloldal hitelének megroppanása talán növeli a gazdasági válság okozta problémákat, illetve elzárja a lehetséges – demokratikus – megoldások elől az utat. A politikai legitimitáció nem csak a válság okozta pánik, tudniillik a nyugdíjak és az életszínvonal esése miatt kérdőjeleződik meg –

6 Mindezt leírólag értem, s nem én tehetek róla, hogy a kritika részben fedi a radikálisokét. A radikális erők – akár a nihilisták annak idején – most is kihasználják a demokráciák sérülékenységét és válságát. A liberálisok struccpolitikája most sem túl hatékony...

Mohácsi Balázs

IKARUSZ

a megálló, ahol le kell szállnom,
közelít, mint az utolsó számadás
magammal vagy veled, mégis mit
akarhatok, ha éjszaka van és
némaság, csak ez a busz szeli
két részre a várost, mert ez
az ikarusz hangosabb, mint a
panasz, csak ilyen hasonlatok
maradtak meg nekem, ásitok és
jelzek, ezután már lekapcsolják
a villanyt, hanyag az egész,
akár egy emlék, mikor a maradék
kétszáz forintomat is borra
költöttem, hazakísértelek,
és színt váltott a szemed.
most meg talán igaz sem
voltam akkor.

NEKEM SZÁLKÁS

ha ez most van
még nem tudok veled
mit kezdeni ha
tegnap már elfelejtettem
itt csak egy lámpa ég
egy széteső villanykapcsolóra
kötve és kulcszörgés
marad mikor elmegyek
a viharfelhőkre a fák
elsötétednek és súlyos
lesz minden levél
egy beígért beszélgetés
feszélyezett szólamai
én válaszolok
türelmetlenül vissza
nem írsz amitől
nekem szálkásabbak lesznek
a betűim és aztán nedves
lesz az utca hiába fekszem
bele a füstöt az ágyba nem
szárad föl ez az eső nem

hanem azért, mert a politikai élet nyelvezete, jelesül az ideológiák és a médiaháború zsargonja nem felel meg a reális mozgásoknak, nem sokat mond a valós érdekcsoportok és a valódi társadalmi érdekek reprezentációjáról.

Még belegondolni sem merek, de arra gondolok, hogy Lukács György hajthatatlan maradt, s végig megmaradt egy utópia elkötelezettjének – amely voltaképpen egy ellenutópia: a jelen világ fodítottja. Másképpen nem tudom magyarázni azt, hogy a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus. A sors iróniája, hogy az a provokatív kesztyűbedobás ma talán inspirálóbb, mint valaha...

Közép- és Kelet-Európában 1989 után automatikusan az *imitáció* reflexe jutott érvényre, a nyugati modellek másolása – mint a demokrácia egyetlen lehetséges képe. Az imitáció azonban a neoliberais pártok gyakorlatában éppen úgy a szimulákrumok szintjére jutott, mint a konzervatív pártok esetében. Ha 1989-ben a régi ellenzék képviselői még komolyan gondolták is a liberális értékeket, a posztkommunista pártok élen jártak a privatizációs játék stratégiáiban, és örömmel csatlakoztak a liberálisok újabb – „pragmatikusabb” – generációihoz. A régi ellenzék fokozatosan kiszorult, vagy asszimilálódott az új politikai kultúrába. A modernizációs jelszavakkal és nyugatos műveltséggel felszerelt balos hacienda-elit Nyugaton is elfogadtásra talált – s ezzel hazai legitimitációt is biztosítani tudott magának.

A nemzeti erők többnyire a világháború előtti pártok mérsékelt konzervatív erőinek jelszavait kombinálták a demokrácia-dekorációkkal. Közösen, a parlamenti – korántsem mindig nyilvános – kompromisszumokkal és látványos retorikai csatározással sikerül(t) sakkban tartani a választói réteget. Hogyan sikerült a csapdába szorítás? Hát egyszerű: a mediatizált ideológiaháború révén. Jellemző, hogy az értelmiség és a polgári rétegek mutatkoznak a legkészségesebbnek, hogy részt vegyenek a játékban.

Talán túlságosan is komolyan veszik a szerepüket. Akár cinikusak, akár csak lelkesen asszisztálnak hozzá.

A magyar progresszió halála talán tény – de ezért korántsem csupán másokat terhel a felelősség. Ez az áthárítási gesztus maga is a *morbus intellectualis* szimptomája.

A *vantage point* mára semmivé vált – ez a különös terminus arra az előnyre utalt, amelyet a demokratikus ellenzéki tapasztalat nyújthatott, nagyon hasonlatosan ahhoz, amit a francia *résistance* kapcsán Arendt leírt. Ugyanis az ellenállás, illetve az '56-os tapasztalat mutatta meg a politika valódi demokratikus arculatát. Azt, hogy ez mit jelent, most persze nem lehet kifejezni. S meglehetősen sem. Talán éppen olyan homályos fogalom, mint minden valamire való utópia.

Két választás Magyarországon

avagy kérdések és feltevések

Re: a magyar identitásformák antitetikus viszonya, amely még a XIX. század végére nyúlik vissza. Részben támaszkodni lehet Bibó elemzéseire.

Túlfeszült lényeglátók vs. hamis realizmus, illetve nyugatosok és turulosok, urbánusok és népiesek stb.

Mit jelent az, hogy A. az identitásformák antitetikus viszonya; illetve B. az identitás antitetikus szerkezete?

A. Az identitásformák antitetikus viszonya

Két identitásforma látszik ellenszegülni egymásnak egy társadalmi-politikai térben – amely kettészakítással fenyegeti a nyilvánosságot.

Noha ezt megkérdőjelezték, mégis van valami tartós feszültség, amely magyarázatot követel – és mintha ellenállna a racionális feloldásnak. Ilyen értelemben, ha ráhagyatkozunk a racionális feloldhatatlanság inherens voltára, a felelősség alól is mentesülhetünk. Pontosabban, a feloldhatatlanság a felelősség áthárítását is magával vonja. Nem lehet kívüli állni – ilyen értelemben a reflexió is veszélybe kerül. Gyakran látni ezt a külföldi barátok-

kon, akik, ahogyan megismerkednek a magyarországi viszonyokkal, igyekeznek állást foglalni az egyik vagy a másik oldalon. Sokszor saját identitásképletükre fordítva a magyarországi alternatívát választanak a bináris logikára épített (pontosabban szűkített) menüből.

Az antitetikus viszony valóban kulturális formákban, illetve a kulturális és a kommunikációs kódokban jelentkezik.

Kulturális élet, építészet, történelmi szobrászat, zene (ez ambivalens). Sajátos az állami megrendelések politikája, beleértve az állami kitüntetések, díjakat. Sajátos terep a köztereken folyó szoborharc.

Kommunikáció: a központosított média és a lojalitás összefüggése. Állam, pártok, civil szervezetek végeredményben egységes rendszere, amelynek központi elve a nyelvi kompetenciákban megjelenő lojalitás.

B. Az identitás antitetikus szerkezete

Lehetséges, hogy maga az identitás antitetikus szerkezetű?

Lehetséges-e két antitetikus identitásformából egységes kultúrát felépíteni? Esetleg lehetséges-e egy identitás belső antitetikus viszonyáról beszélni?

Mennyiben sajátos a magyar antitetikus identitás? Lehetséges-e egy olyan belsőleg mélyen tagolt, de mégis egységes közösségi identitásforma, amely a társadalmi nyelvi dinamikát is alakítja? Tehát bizonyos értékek mind a két oldalon jelen vannak, noha az egyik oldal elhatárolja magát tőle. Modellje: a vállalt formák ellentmondanak a megmutatózó formai és tartalmi elemeknek. Ilyen például a lojalitás vagy a nemzeti érzés szerepe a „bal” oldalon, és az Európa-, illetve modernizáció-viszony elfogadása a másikon. Tehát az értékhatárok egy identitásalakzaton belül sem egyértelműek.

A hamis tudat formáinak ragacsos és hisztérikus formái. Szerencse, hogy a kisebbségi létforma alapvetően ellenállást mutat, az értelmiség ellenállása kézzelfogható, de a társadalmi közeg a Magyarországról jövő nyomás

hatására bizonytalan. Ez a feszültség a parlamenti választások alkalmával sajátos aritmiát okoz a kisebbség szervezeti életében.

Tragikomikus jelenetek.

Ugyanakkor lehetetlen nem elfelejteni, hogy a magyar progresszió élén jártak azok a kisebbségi közösségek, amelyek egykor persze egy szerves egészen belül a modernitás bástyái voltak – s ezt a küldetésüket később, ha úgy tetszik, speciális érzékenységgel megerősítve gyakorolták. Nem lehet véletlen a *Híd* és a *Korunk* sorsa, mint ahogyan az sem, hogy a *Sympo* ott és úgy alakult meg, ahogyan – egy olyan szellemi formátumnak köszönhetően, amely már kigyógyult a XX. század utópizmusából. És mégis modern tudott maradni – mint tudjuk, hozzájárult egy modern kulturális közösség kialakulásához.

Újvidéki fotó

Bogdanka Poznanović idős asszony volt, amikor találkoztunk, a régi nemzedékhez tartozott. Ő volt a tulajdonosa egy nagyon hangulatos kis tetőtéri garzonnak, nem messze a lebombázott hídtól Újvidéken, ahol a földszinten lakott.

Egyszer olasz képzőművészeti folyóiratot, cikkek másolatát vittük és egy üveg Tokajit, és akkor kérdeztem, hogy ismerte-e Sinkó Ervint. Nyilvánvaló lelkesedéssel és nagy elismeréssel beszélt róla (igaz, szerbül – tehát némi tolmács-segítséggel követtem), nagyon szívesen emlegette az emlékeket, ami persze a közös emlékek hátterét adó régi kornak is szólt.

Az idős hölgy különben egyedül élt, kissé régimódú, de nagyon nyugodt és alapvetően derűs hangulatú lakásában, aránylag szerényen, de tudtam, hogy a lakás tele van titkos kincsekkel, levelekkel és kéziratokkal – voltaképpen azonban egymaga maradt, kifosztva, egy reményekben és utópiákban gazdag generáció utolsó tagjaként. A garzon a régi képzőművészeti tevékenysége terepe volt, és ki lehetett mászni a tetőre füstölni egy kicsit (ahol a barátaim kártyázással és iszogatással töltötték az örült éjszakákat, miközben bombázták a finomítót meg a hidakat...). Egy

korszak, egy város és egy világ omlott véglegesen a Dunába. Erről már sokat írtak. Magam csak annyit mondanék, hogy remélem, a város is megújul, ahogy már oly sokszor kénytelen volt megújulni. Milyen ideológiák, félelmek és remények fogják ezt az új világot építeni?

Sok mindent beszélt az idős, de mégis valami frissességet és rugalmas dinamikát sugárzó asszony, s végtére is elérékenyülve mesélte, hogy utoljára ott, Újvidéken, a régi zsinagóga-épületben találkoztak egy koncert alkalmával.

Sinkó Ervin végeredményben visszatért arra a vidékre, ahonnan származott, s nagyon is konkrét feladattal és nagyon is közel egy nyelvi és egy város közösségéhez. Nem tudom, maradt-e benne valami a régi utópiákból? Valószínűleg csak a régi, fiatakori imperatívusz. Amihez, azt hiszem, alapvetően hű maradt. S amihez nem szükséges sem történelemfilozófia, sem a világ megváltásának valamiféle ideológiája. A személyes integritásnak és az autentikus életnek nincs elméleti receptje. Erre csak példák vannak – amelyeket érdemes emlékezetben tartani.

Postscript

Állítólag a férfiak és a nők is a nőknek szeretnek jobban blöffölni – férfiak egymás közt is szoktak persze. De most már bevallhatom: az *Optimistákkal* úgy voltam, mint a legtöbb olvasó, amit Sinkó is roppant fájlalt, megkövetem tehát őt is, az olvasót is, mert – úgy emlékszem – a kétszázadik oldalon feladtam. Az *Egy regény regénye* viszont alapélmény volt, amikor olvastam. Ha jól emlékszem, 1989-ben.

Ám a történet ezzel a harakiri-poénnal együtt sem fog összeállni. Éppen ellenkezőleg, egyre jobban fáj.